

Eesti Põllumajandusmuuseum

KONVERENTS

**20 aastat
põllumajandusreformist**

TEESID

**13. märtsil 2012
Eesti Maaülikooli aulas**

Koostanud ja toimetanud Ell Vahtramäe
Redigeerinud Ellen Pärn
Kaane kujundanud ja küljendanud Marat Viies

Konverentsi toetavad:

AS Põltsamaa Felix
AS Tartu Agro
Jampo Seakasvatuse OÜ
OÜ Luke Farmimeierei

© Autorid, Eesti Põllumajandusmuuseum

ISBN 978-9985-9975-6-7
ISBN 978-9985-9975-7-4

Ülenurme 2011
Pargi 4, Ülenurme, Tartuma

HEAD KONVERENTSIST OSAVÕTJAD, MUUSEUMI KOOSTÖOPARTNERID JA HEA MAARAHVAS

Eesti Põllumajandusmuuseum on Põllumajandusministeeriumi valitsemisalas tegevuse riigimuuseum, mille ülesanneteks on eesmärgipärase tegevusega koguda, säilitada, uurida ja tutvustada avalikkusele põllumajanduse ja maaeluga seonduvat ainet, hoida maakultuuri järjepidevust ning olla minevikukogemuse siduja tulevikuga. Selleks tutvustab muuseum näituste, konverentside, muuseumiprogrammide ja trükiste abil põllumajanduse ja maaelu ajaloolist arengut ning põllumajanduse ja maaelu olulisust ühiskonnale laiemalt.

12.03.2012 möödus 20 aastat põllumajandusreformi aluste seaduse vastuvõtmisest. Käesoleval konverentsil käsitletavate teemade ettevalmistamiseks korraldasime muuseumis koostöös põllumajandusreformi seaduse ettevalmistajate töögrupiga 25.05.2011 foorumi „20 aastat põllumajandusreformi algusest”.

20 aastat on pikk aeg ja paljud tol ajal reformidega kokkupuutunud inimesed on tänaseks jõudnud auväärsele ikka ning kahjuks on mõnedki reformide läbiviimisega otseselt seotud inimesed läinud kaduvikku. Et toimunu saaks talletatud Põllumajandusmuuseumi kui põllumajanduse- ja maaelu teemat koguvasse mäluasutusse, on meie töötajad võtnud südameasjaks antud ajaloolist perioodi käsitleva materjali kogumise, uurimise ja säilitamise. Kogutud materjal on edaspidi kättesaadav kõigile teemast huvitatuile.

Eesti taasiseseisvumisajal toimunud põllumajandust ja maaelu põhjalikult muutunud reformidega seotud ainese kogumiseks ja talletamiseks Põllumajandusmuuseumi fondidesse kuulutasime välja kogumisaktsiooni „Mälestusi ja kogemusi põllumajandusreformist”.

Detsembris 2011 käivitasime täiendava projekti „Ühismajandite reformilugu”, läkitades üleskutse kõikidele omavalitsustele ja Kodukandi liikumisega seotud organisatsioonidele abi saamiseks kontaktisikute leidmisel, kes oleksid muuseumile toeks teemakohaste mälestuste kirjanemisel.

Käesoleval aastal pöördusime maavalitsuste poole ja korraldasime 19.01.2012 kohtumise meiega kontakteerunud maakondade esindajatega ja reformikomisjoni liikmetega, kes olid nõus muuseumiga koostööd tegema. Käivitatud kogumistöö tulemusel laekunud materjalide põhjal koostasime konverentsiks näituse „Põllumajandusreform”. Kogumitöö jätkub ka 2012. aastal. Kokkuvõtted kogumistööst tehakse 2013. aasta märtsis ning avaldame ka konverentsi ettekanded koos muuseumisse saabunud huvitavamate mälestustega.

Tänast konverentsi „20 aastat põllumajandusreformist” ette valmistades oli korraldajate soov heita pilk 20 aasta vältel toimunud: põllumajandusreformi käivitamisele, läbiviimisele ning reformi mõjudele põllumajanduse ja maaelu arengus. Koos ettekandjate ja osalejatega mõtleme põllumajanduse ja maaelu hetkeseisule ja vaatame koos tulevikku.

Loodan, et tänane konverents aitab kaasa Põllumajandusmuuseumi poolt välja kuulutatud teemakohaste mälestuste ja materjalide kogumistööle, et Eesti taasiseseisvumisaja põllumajanduses ja maaelus toimunu saaks kogutud ja talletatud ning oleks vajalikuks ja huvitavaks uurimismaterjaliks noortele, ajaloolastele, muuseumitöötajatele jt huvilistele.

Täna konverentsi esinejaid, moderaatorit, kogumistöös osalejaid ja näituse koostajaid ning kõiki, kes on aidanud kaasa konverentsi korraldamisele. Tänuõnad konverentsi toetajatele.

Head kuulamist ja kaasamõtlemist.

Merli Sild
Eesti Põllumajandusmuuseumi direktor

9.00–10.00 Osavõtjate registreerimine, hommikukohv

10.00–13.00

Avasõnad

Eesti 1919. aasta maareformi läbiviimisest ja seostest 1990. aastate reformidega
Prof Tiit Rosenberg, Tartu Ülikool

Reformiga kolhoosist turumajandusse
Majanduskandidaat Mati Tamm

Põllumajandusreform omandireformi osana juristi pilgu läbi
Vandeadvokaat Uno Feldschmidt, TTÜ Tallinna kolledž

Vallad võtsid valitsemise üle kolhoosidelt ja sovhoosidelt
PhD Jüri Ginter, Tartu Ülikool

Millist maaelu me tahtsime ja millise me saime
Dr.ec Jaan Leetsar, Eesti Maaülikool

Põllumajandusreformi mõju tootmise konkurentsivõimele
Ants Käärma

Talud ja põllumajandusreform: algus, areng ja hetkeseis
Ants Aaman, Eestimaa Talupidajate Keskliidu juhatuse liige

Põllumajandustootjad ja põllumajandusreform: algus, areng ja hetkeseis
Juhan Särghava, Eesti Põllumeeste Keskliidu president

13.00–14.00 Lõuna

14.00–16.00

Põllumajandusreformist Surjus: reformi taust ja tulemused

Jaanus Männik, Surju vallavanem

Maaelu Edendamise Sihtasutuse (MES) tegevus ettevõtlus- ja elukeskkonna arendamisel maal

Raul Rosenberg, MESi juhatuse esimees

Põllumeeste edulood konkursilt „Aasta põllumees 2001–2011”

Silja Lättemäe, Maalehe ajakirjanik

Põllumajanduse trendid ja hetkeseis 2010.a põllumajandusloenduse andmetel

Eve Valdvee, Statistikaameti projektijuht

Eesti maaelu ja põllumajanduse areng viimasel 20. aastal. Kuidas edasi?

Prof Rando Värnik, Eesti Maaülikool

Muusikaline tervitus

16.30 Konverentsi lõpetamine

Moderator: Hardo Aasmäe

Näitus „Põllumajandusreform” Eesti Põllumajandusmuuseumi 2011. aastal korraldatud kogumisaktsioonile laekunud mälestuste, fotode, dokumentide jm materjali põhjal

PÕLLUMAJANDUSREFORM OMANDIREFORMI OSANA JURISTI PILGU LÄBI

Uno Feldschmidt

Omandireformi keskkomisjoni liige, Põllumajandusministeeriumi põllumajandusreformi keskkomisjoni esimees, PM juriidilise osakonna juhataja aastatel 1991–1995

Eesti põllumajandus elas üle 20. sajandil kolm maareformi. 10.10.1919. a vastvõetud maaseaduses käsitleti maad ühes elus ja eluta inventariga. Eesti Vabariigi okupeerimisel ja annekteerimisel kuulutati maa kogu rahva omandiks ning maa kui põhiline tootmisvahend lahutati sellel maal asuvatest vallasvaradest.

Taasiseseisvunud Eesti põllumajandusreformi tegelikku algust tuleks lugeda 6.12.1989. a vastuvõetud Taluseadusest, mis reguleeris maakasutust maakasutusõiguse alusel.

13.06.1991. a vastuvõetud Eesti Vabariigi Omandireformi aluste seadus oli aluseks järgnevatele omandireformi puudutavatele õigusaktidele.

ENSV Ülemnõukogu 12.03.1992. a otsus „Eesti Vabariigi põllumajandusreformi seaduse rakendamise kohta” sätestas, et põllumajandusreform ühismajandis lõpeb kohaliku omavalitsuse volikogu otsusel pärast kõigi õigustatud subjektide nõudmiste rahuldamist ning ühismajandi reorganiseerimist või likvideerimist. Seadus kehtestas reformikomisjonide moodustamise korra ja määras kindlaks põllumajandusreformi põhiülesanded.

Reformi läbiviimist koordineeris Põllumajandusministeerium, kus muu hulgas töötati välja ja kehtestati – õigustatud subjektide seisukohast olulisim – ühismajandite varast tööosakute määramise kord.

Oluline koht oli tollasel Maaelu Arengu Instituudil, kes valmistas ette ja atesteeris 20 põllumajandusreformi haldurit ning viis läbi reformispetsialistide koolitusi.

Reformi läbiviimise eest vastutasid ainult majandites moodustatud reformikomisjonid. Kui valitsusele ja seadusandjale sai selgeks, et reformi õigustatud subjektide huvide

kaitseks on riigipoolne sekkumine paljudel juhtudel möödapääsmatu, oli tehtud väga raske, enamikel juhtudel võimatu tagasi pöörata. Seadust täiendati riigipoolsete meetmetega, sealhulgas kohtu kaudu algatav sundlõpetamine seal, kus reform polnud lõpetatud 1.12.1996. a.

Puudused reformi läbiviimisel:

- Seadus võimaldas reformi läbi viia demokraatlikult, samas jäi komisjoni liikmete väljaõpe puudulikuks. Sellest tulenevalt oli põllumajandusreform läbiviijate nägu.
- Reformi alguses polnud sätestatud läbiviimise tähtaegu. Osades reformikomisjonides viivitati dokumentide vormistamisega, töösakute ja kompensatsioonide väljamaksmisega. Aastatega kasvasid majandite võlgnevused ja maksejõuetus.
- Õigustatud subjektide teadlikkus ei tulnud järele reformi kiirele tempole: sageli ei teatud, mille poolt hääletati reformikavade vastuvõtmisel.
- Seadusega lahutati põllumajanduslik vallasvara maast, sealhulgas ka hooned, ning põllumajandusreform ja maareform ei haakunud omavahel.

Puudus kogemus taoliste reformide läbiviimiseks ja eeskuju polnud kuskilt võtta.

VALLAD VÕTSID VALITSEMISE ÜLE KOLHOOSIDELT JA SOVHOOSIDELT

PhD Jüri Ginter

Tartu Ülikool, põllumajandusreformi keskkomisjoni liige

Nõukogude perioodil oli olulisimaks kohaliku võimu tasandiks rajoon (praegune maakond), nüüd on ainsaks kohaliku omavalitsuse tasandiks vald. 10.12.1989 toimusid külanõukogudes esimesed vabad valimised ning seejärel asuti taotlema valla staatust. Valdadele anti õigus peatada juriidiliste isikute otsuste täitmine. Neile anti üle koolid, raamatukogud jm. Vallavanema kätte koondus kogu kohalik võim, sest nad olid samal ajal ka volikogu esimehed, kuid kaua käituti edasi justkui alluksid vallad maavalitsusele ja riigile.

Valdade kiire areng külanõukogude baasil võib olla üks põhjus, miks ei taastatud okupatsioonieelseid valdasid või kihelkondasid. Loomulikum oleks olnud sovhooside ja kolhooside ümbernimetamine valdadeks, sest külanõukogudel puudus võimekus kohaliku omavalitsuse ülesannete täitmiseks, majanditel oli taristu, spetsialistid, ot-sustuskogud sotsiaalküsimuste lahendamiseks ja uued keskused, samas kui paljude külanõukogude keskused olid taandarenenud.

Valdadel oli oluline osa põllumajandusreformis. Reformikomisjonis olid valla esindajad võrdsetel alustel ühismajandi ja talunike esindajatega. Vald

- 1) tagas reformi seostatuse maa- ja haldusreformiga;
- 2) andis ühismajandi reorganiseerimise või likvideerimise käigus moodustatavale juriidilisele isikule tegutsemisloa;
- 3) otsustas munitsipaliseeritud vara edasise kasutamise korra ja tingimused;
- 4) täitis teisi õigusaktidest tulenevaid ülesandeid reformi läbiviimisel.

Kui reformikomisjon ei olnud ühismajandi poolt esitatud likvideerimise või reorganiseerimise kavaga nõus, otsustas selle kava rakendamise vallavolikogu. Reform lõppes vallavolikogu otsusel pärast kõigi õigustatud subjektide nõudmiste rahuldamist ning

ühismajandi reorganiseerimist või likvideerimist.

Vallad olid põllumajandusreformi õigustatud subjektiks sotsiaalse taristu objektide osas ilma selle hooldamiseks vajaliku tehnikata. Üleminekut raskendas majanduslangus. Edukamaks osutusid piirkonnad, kus ümberkorralduste eel peeti mõttetalgud, et leida terviklik lahendus.

Maaelu probleemid pole tingitud mitte üksnes põllumajanduse riikliku subsidieerimise katkemisest, Vene turu äralangemisest, maa tagastamisest endistele omanikele ja sellega kaasnenud segadustest. Mõju avaldas ka vastu võetud regionaalpoliitika eiramine, mis tekitas täiendavaid sotsiaalseid probleeme. Vallad said uued ülesanded ilma rahalise tagatiseta, planeerimist raskendas kiire inflatsioon.

Valdadele ei tekitatud huvi maksude kaudu kohalikku elu edendada. Esialgu jäi reguleerimata munitsipaalomandi säilitamine. Rakendamata jäi 1996. a eri huvigruppide mõttetalgute tulemusena valminud Maaelu toetamise seaduse eelnõu regionaalse ebavõrdsuse kaotamiseks ning sotsiaalse taristu ja uute majandusharude arendamiseks maapiirkondades, kinnisvaramaks ja toimetulekutuvalu kontseptsioon. Ellu jäi viimata ka Põllumajanduse säästva arengu pikaajalise strateegia projekt.

PÕLLUMAJANDUSREFORMI MÕJU TOOTMISE KONKURENTSIVÕIMELE

Ants Käärma

Ülemnõukogu viimase koosseisu ja Riigikogu VII, VIII, ja IX koosseisu liige 1990–2003, Põllumajandus-Kaubanduskoja juhatuse esimees 2004–2007

1. Ühistatud vara kompenseerimine ühismajandite vara arvelt vähendas oluliselt loodavate põllumajanduslike majapidamiste tootmisvõimekust. Suur hulk vara läks maalt ära. Arvestades seda, et pärast kollektiviseerimist võttis riik ca 10 aasta jooksul tasuta ära põllumeeste toodangu, olnuks õige kompenseerida ühistatud vara RKO-dega.

2. Põllumajandusreformi käigus loodud kümned tuhanded väiketalud ei olnud avatud turu ja üliliberaalse majandusmudeli tingimustes konkurentsivõimelised. Jäänud turustihhia meelevalda ja ilma toetusteta, lõpetas enamik nendest 21. sajandi esimesel kümnendil tegevuse.

3. Tervikvarade seadustamine ja kogu otsustusprotsessi jätmine kohapeale võimaldas tegev põllumeestel säilitada arvestatava osa tootmisvõimekusest.

4. Töötleva tööstuse erastamine täies mahus, ilma valikuta, jättis töösse ka vanad amortiseerunud seadmete ja hoonetega üksused. Uued omanikud ei suutnud põllumeestele nendelt vastu võetud toodangu eest maksta, jäid võlgu, ei suutnud ka investeerida ja pankrotistusid paari aasta jooksul.

5. Avatud, reegliteta turul vohanud kõlvatu konkurents, mille tekitas doteeritud põllumajandussaaduste ja toidukaupade import, kahjustas kodumaise põllumajanduse jätkusuutlikkust ja tootmisvõimekust. Samal ajal sundis selline olukord tootmist kontsentreerima ning väiksemaid tootmisüksusi suurendama.

MILLIST EESTI RIIKI ME TAHTSIME JA MILLISE ME SAIME?

Jaan Leetsar

Majandusteaduste doktor, põllumajandusminister 1992–1994

1. Pöördelistel 1990. aastatel toimus üheaegselt kaks põhimõttelise tähtsusega pööret. Esiteks, me eraldusime NList ning taastasime oma riigi. Teiselt poolt oli selge, et me muudame põhjalikult ka seni kehtinud ühiskonnasüsteemi – me ei tee sotsialismi inimnäolisemaks, nagu seda pidasid õigeks Mihhail Gorbatšov ja mitmed ühiskonnateoreetikud Venemaal, vaid see asendub kapitalismiga. Aga millisega? Kas tuleb Euroopa, Põhjamaade, Ameerika või mingi muu variant? Kas see, mis tuleb ja tuli, on parim?

2. Eesti taasiseseisvumisest on möödunud 20 aastat. On selgeks saanud, et Eestisse on imporditud meie endi valdaval nõusolekul veelgi räägem ühiskonnakord, kui ma toona kartsin. Ma ei uskunud, et verisulis talumajandus saab nii kiiresti uskapitalismilt valusa tagasilöögi. Omandi-, maa- ja põllumajandusreformid tõid meile uue maaühiskonna – maakapitalismi.

3. Eesti maarahvas unistas 1990. aastatel talumajandusele ja ühistutele tuginevast Eestist. Sellisest, nagu loodi 1919. a maareformi seaduse tulemusena ja mis oli ühemõtteliselt suunatud mõisasüsteemi likvideerimisele ja uute talude rajamisele, eesmärgiga muuta maaharija peremeheks ja maa omanikuks. Eesti kodanikust peremees-omanik ehk eesti rahvas sai ühistegevuse riikliku toetamisega ka maamajandusliku tööstuse, ühistupankade ja ühistuliste kindlustusseltside omanikuks. 1939. a oli Eesti maapiirkonnas ligi 140 000 talu, üle 3000 ühistu ja 14 keskühistut, kuhu oli koondunud ligi 284 000 liiget. Maal elas kokku u 650 000–700 000 omanikustaatuses inimest. Eestist oli paarikümne aastaga saanud omanike riik, mida juhtis eesti rahvas. Umbes taolist riiki soovis enamus eestlastest ka taasiseseisvumisel.

4. 1992. a omandi-, maa- ja põllumajandusreformid nii ühemõttelised ei olnud.

Reformide käigus joonistus kaunis selgelt välja kolm erinevat huvigruppi. Esiteks olid maareformi seaduses tähtsal kohal maa tagastamise restitutsioonilised põhimõtted. Maast sai reformijärgselt eeskätt äriobjekt. Teiseks huvigrupiks kujunesid reformide käigus uusmõisnikud-kapitalistid, kelle huvides oli enda kontrolli säilitamine endiste suurmajandite üle. Paljud neist on praeguseks välismaalastele müüdnud. Samas ei täida need kapitalistlikud ettevõtted maaelu arengu sotsiaalset rolli – nendest ei võrsu uusi peremehi ega ka eestlust kandvat põlvkonda, pigem on need sünnitanud Eestist põgenejate laine. Kolmandaks huvigrupiks kujunesid talutaastajad. Eestimaa Talupidajate Keskliidus töötades oli meile kõigile selge, et tänapäevane talu ei saa olla kunagise 4–5 lehmaga talu koopia. Kaasaegne peretalu vajab uut tehnoloogiat, uusi masinaid ja ka uusi teadmisi.

5. Taluseaduses ei olnud esikohal restitutsiooni idee. Ka maareformi järgne maa tagastamine „võimalikult endistes piirides” ei olnud meie eesmärk. Andsime endale selgelt aru, et maad tuleb ümber kruntida, kuna maaparanduse läbi on maafond teisenenud ja maade tagastamine võimalikult endistes piirides on maa kasutamise mõttes selge rumalus.

6. Eelnimetatud kolm huvigruppi olid omavahel kohati sügavas vastuolus, mille tulemusena polnud neist ükski Eesti maaeluga rahul, enamusel puudus selge motivatsioon tegutsemiseks, rääkimata Eesti kui rahvusriigi arengule kaasa aitamisest. See oli poliitikute tegemata töö, kes ei suutnud Eesti edasises arengus kokku leppida.

7. 26. märtsil 1993 toimus Tallinnas põllumeeste kongress. Sellel võeti vastu rida talumajanduse ja ühistegevuse arengut toetavaid otsuseid ja paluti ka riigikogul ja valitsusel neid toetada. Alles aasta hiljem (23. veebruaril 1994) jõudis riigikogu üldsõnalise otsuseni (Maaelu ja -majandust käsitlevate seaduste väljatöötamise põhialusel), mille 2. punkt sätestas: põllumajandusliku tootmise aluseks on talumajandus ja eraomandile tuginev ühistegevus. Maa- ja omandireformi kiire lõpuleviimine on esmatähtis eeldus maaelu arendamiseks.

8. Kahjuks riigikogu sellest otsusest edasises tegevuses ise ei juhindunud. Muutmata jäid ka mõned varasemad aktid. Näiteks ühistutele ja liitudele kuulunud varade tagastamisel oli tõsiseks juriidiliseks takistuseks 13. juunil 1991 vastu võetud omandireformi aluste seaduse § 9 lõige 2, mille kohaselt loeti omandireformi õigustatud subjektiks ainult neid ühiskondlikke organisatsioone, kelle põhikirjaline tegevus ei olnud katkenud. Kuna kõikide ühistute põhikirjaline tegevus katkestati Eestis nõukogude võimu poolt vägivaldselt 1951. aastaks, siis jäeti ühistutele tagastamata kõik need varad ja ka nende varade baasil nõukogude ajal loodud varad.

9. Eesti majanduse omanikuks on mitmete autorite arvates juba vähemalt 60% ulatuses väliskapital, mõnes sektoris (pangandus, kindlustus) koguni ligi 100%. Kui Soomes kuulub põllumajanduses tegutsevatele ühistutele 50–100%-line turuosa, siis Eestis on see paari protsendi piires. Soome maamajanduses on ühistute liikmeid ligi 4,4 miljonit inimest. Eesti turule on tulnud mitmed välismaised ühistud, mis on oluliselt ka meie turgu hõivanud ja viivad siit välja arvestataval hulgal raha.

10. Täna saame väita, et Eestist ei ole saanud valdavalt talumajandusele ja ühistegevusele tuginevat euroopaliku maaelukorraldusega heaoluriiki, nagu Eesti põllumeeste kongress seda 1993. aastal silmas pidas. Ilmselt on oma osa ka toimunud omandi-, maa- ja põllumajandusreformidel. Tagantjärele targutamisel ja süüdlaste otsimisel pole mõtet. Võib-olla avanevad meile uued võimalused rahva olukorra parandamiseks pärast ülemaailmset kapitalismi kollapsit.

PÕLLUMEESTE EDULOOD KONKURSILT „AASTA PÕLLUMEEES 2001–2011”

Silja Lättemäe

Maalehe ajakirjanik

11. märtsil 20 aastat tagasi jõustunud põllumajandusreformi seadusega tehti lõpp kolhoosikorrale ja ühismajandite vara jagati laiali, et minna täielikult üle eraettevõt- lusele Eestimaal.

Maaleht hakkas koos Eesti Põllumajandus-Kaubanduskojaga korraldama kon- kurssi „Aasta põllumees” üheksa aastat pärast põllumajandusreformi seaduse vastu- võtmist. Aastatel 2001–2011 on osalenud sellel konkursil üle 160 eduka maamehe ja -naise kõigist Eesti maakondadest. Aasta põllumehe tiitli on pälvinud 13, elutöö preemia 2 põllumeest.

Kõrge tiitli on andnud põllumeestele asjatundjatest koosnev žürii, kuhu kuuluvad esindajad Eesti Maaülikoolist, Riigikogu maaelukomisjonist, Põllumajandusminis- teeriumist, Eesti Põllumeeste Keskliidust, Eestimaa Talupidajate Keskliidust, Maaelu Edendamise Sihtasutusest, Eesti Aiandusliidust, Eesti Põllumajandus-Kaubandus- kojast ja Maalehest.

Aasta põllumehed

Raivo Musting (2001)

Jaak Hinrikus (2002)

Jaak Läänemets (2002)

Johannes Valk (2003)

Andres Härm (2004)

Aavo Mölder (2004)

Arvo Kuutok (2005)

Kalle Reiter (2006)

Ermo Sepp (2007)

Mati Nurm (2008)

Mart Timmi (2009)

Madis Ajaots (2010)

Avo Samarüütel (2011)

Elutöö preemia

Peeter Kibe (2001)

Eino Härm (2011)

Reformidega (1989. a taluseadus, 1991. a maareformi seadus ja 1992. a põllumajandusreformi seadus) lõhuti senine maamajandus ja see vallandas enneolematu tegutsemistahte. Inimesed tahtsid saada maal peremeheks, saada omanikuks – talude taastamise või tegijatele endile kuuluvate äriühingute näol.

Ettevõtlikud majanditöötajad löid kolhoosikorrale käega juba enne põllumajandusreformi algust ja hakkasid esimeste seas talupidajaks.

Linlased tulid esivanemate maale talu taastama, arendades põllumajandust endiste ühismajandite asemel.

Tugevaid majandeid ei lõhutatud, need reorganiseeriti äriühinguteks, kus jätkus põl-luharimine, piima-lihatootmine.

Töösakute eest erastati osa majandeist, luues uusi osaühinguid.

Maainimesed, kel polnud põllumajandusreformiga mingit pistmist, vaid olid maa-ettevõtluses edu saavutanud juba varem oma ränga tööga, ostsid majandite mahajäetud lautu, maid, pankrotistunud osaühinguid kokku, edendades ja laiendades oma ettevõtmisi.

Aasta põllumeeste edulood kummutavad küllalt levinud arusaama, et need, kes said omal ajal põllumajandusreformiga majanditest rohkem vara, on nüüd edukamad, kui need, kes ei saanud. Tippu on tõusnud ka sellised inimesed, kes alustasid omal ajal maaettevõtlust tühjalt kohalt ja kahe palja käega ehk ilma igasuguse reformivarata.

Edu saladus ei sõltu vara suurusest, vaid oskusest seada elus õige siht, teha õigel ajal õigeid otsuseid ja need ka ellu viia – läbi töökuse, sihikindluse ja talumehe tarkuse.

PÕLLUMAJANDUSREFORMIST SURJUS: REFORMI TAUST JA TULEMUSED

Jaanus Männik

Surju vallavanem, Surju sovhoosi reformiaegne direktor

1. Taasiseseisvunud Eestis oli põllumajandusreform möödapääsmatu vähemalt kahel põhjusel:

kolhoosikorra kehtestamise stalinlikud jõledused tuli taastadvustada, uurida, fikseerida ja osaliseltki heastada;

tuli taastada turu- ja talumajandus, luua põllumajandustootmise ühistud ja äriühingud.

2. Surju sovhoos (1987): pindala 4438 ha, sellest haritavat maad 1820 ha, töötajaid 208, põhivara 8,3 mln rubla väärtuses, sigu 550, veiseid üle 1800, neist lehma üle 700. Piimatoodang lehma kohta 4382 kg (ehk vabariigi tollasel keskmisel tasemel). Piima müüdi riigile 2932 t, liha 265 t, põllusaadustest müüdi aastas mõnisada tonni teravilja ja kartulit. Koos tollase individuaaltootmisega, kus ca 60% produktsiooni toodeti majandi põldudelt varutud söödaga ning müügiarvestustki peeti majandi kaudu, realiseeriti 1987. a piima 3919 t ja liha 385 t.

3. Põllumajandusreformi seadus oli, arvestades reguleerimisvaldkonna äärmist keerukust ja vastuolulisust, suhteliselt terviklik, loogilise ülesehituse ning (või üksnes!) asjatundjale arusaadavate sätetega.

4. Põllumajandusreform nõ vabalanguses olevas majanduskeskkonnas ning paralleelselt omandi- ja maareformiga, reforme reguleerivad õigusaktid ja õigusliku järjepidevuse taastamise põhimõtte reformide aluspõhimõttena tegid ülesanded raskeks nii majanduslikus, juriidilises kui inimlikus plaanis.

5. Reformi õigustatud subjektid Surju ühismajandis:
ühistatud vara: 291 inimest, summa 931 600 krooni ehk 1553 lehma;
tööosakud: 355 inimest, summa 1 296 400 krooni;

õigustatud subjekte kokku: $291+355=646$ inimest, neist nii ühistatud vara kui tööosa-ku õiguslasi oli umbes neljandik.

6. Surju reformikava põhiideeks oli tekitada olemasoleva suurtootmise baasilt võimalikult palju peremehi ja peremehetunnet.

7. Majandi õigusjärglasena moodustati ja registreeriti 15.04.1993 Surju Põllumajanduslik Hoiufond: 193 õigustatud subjekti nõuetega 706 900 krooni. Surju soovhoosi tegevus lõpetati – lõppbilanss vormistati seisuga 26.04. ja Pärnu Maavalitsuse korraldusega kustutati ettevõtete registrist 15.07.1993. Reformikavast tulenevalt moodustati tervikvaraüksustena ühismajandi varade baasil 6 osaühingut ja aiandusmesindustalu. Hoiufond täitis 1998. a lõpuks oma kohustused osanike suhtes ja lõpetas tegevuse.

8. Põllumajandus Surju vallas on alles – mõned väiketalud ja OÜ Surju PM.

OÜ Surju PM: osanikke 2012. a alguse seisuga 37, eeskätt oma töötajad. Sisuliselt kõik ELi eelsed ja eurotoetused on kasutatud investeringuteks. 2007.–2008. a ehitati 486 kohaga moodne lüpsifarm koos silo- ja lägahoidlatega. 2011. a lüpsiti 591 lehmalt keskmiselt 7864 kg ja müüdi 4481 t piima.

Põllumajandusreform – kõigist reformidest sisuliselt ainuke sotsiaalse kontrolli all toimepandu – puudutas kogu maarahva elu- ja töökorraldust. Reformi teostamine osutus maarahvale pööraselt keerukaks mitte ainult ülesande enda emotsionaalse ja majandusliku tausta pärast, vaid ka ühiskonnas juhtideoloogide ning erakondade tekitatud kohati hüsteerilise õhkkonna ja kõlvatu põllumajandusturu tõttu.

PÕLLUMAJANDUSREFORMI JA MAAREFORMI SEOSTEST (PÕLLUMAJANDUSTOOTJATE MAAPROBLEEMIDE LAHENDAMISEST PÕLLUMAJANDUSREFORMI KÄIGUS

Maido Pajo

Põllumajandusministri asetäitja 1990–1992, Põllumajandusreformi keskkomisjoni esimees 1992, Vabariigi Valitsuse maareformi komisjoni sekretär 1995–1999, Riigikogu liige 1996–1999

1. Eesti taasiseseisvumisel läbi viidud majandusreformide, sealhulgas ka põllumajandusreformi (PMR) ja maareformi (MR) läbiviimisel olid domineerivad mitte niivõrd nende majanduslikud eesmärgid, kuivõrd revolutsioonilis-poliitiline iseloom, ajaloolise ülekohtu heastamine ja omandiõiguse taastamine õigusliku järjepidevuse alusel.

2. Maade ja varade tagastamise põhimõtte ülimuslikkus ning PMRi läbiviimise ajal kolhooside ja sovhooside kui nõukogude võõrvõimu sümbolite suhtes valitsenud negatiivne (kohati äärmuslik, kuid mõistetav) ühiskondlik hoiak koos talumajanduse mõningase üleidealiseerimisega tingis ka negatiivse hoiaku põllumajandusliku suurtootmise suhtes. Säärasel õhustikus ei olnud võimalik põllumajandusmaade kasutamise ja omandi probleeme lahendada harija seisukohalt majandusliku otstarbekuse ja efektiivsuse aspektist lähtudes.

3. Kuna maareformi seaduse (MRS) vastuvõtmine toimus enne põllumajandusreformi seadust (PMRS), siis ei olnud teada, milliseks kujuneb PMR läbiviimine. Samas nõudis MR suurt ettevalmistustööd, mistõttu PMR oli juba lõppemas, kui MR oli alles käivitumise etapis. Kõigest sellest ka mõningad käärid nende seaduste vahel, eriti senise maakasutuse jätkamise võimaluste osas, mistõttu ühismajandite õigusjärglastel oli võimalik üksnes ajutine maakasutus.

4. Endiste talumaade tagastamise prioriteet 1996–1997. aastani võimaldas küll ajaloolise õigluse taastamist, kuid PMRi läbiviimise käigus ei võimaldanud

lahendada põllumajanduslike tervikvarade baasil tootmise jätkamiseks vajaliku maakasutuse ja maaomandi küsimusi.

5. Kõige olulisem vastuolu PMRi ja MRi vahel PMRi põhilise läbiviimise perioodil oli selles, et MRS ei näinud ette põllumajandusliku tootmismaa erastamise (ega ka pikaajalise kasutamise) võimalust tervikvarade omandanutele. Tootmisvarad seoti suures osas lahti põllumajanduslikust maaomandist ja maakasutusest. Tervikvarad (farmid) koos minimaalse teenindusmaaga läksid enamuses PMRi õigustatud subjektide omandisse, tootmise jätkamiseks vajalik maa aga tagastamise subjektide omandisse. Ainsana oli tootmisvarade ja maakasutuse ühendamine võimalik füüsilistel isikutel talumajapidamiste loomise korral.

6. MRS ei nõudnud põllumajanduslike maade tagastamisel põhimõtte järgimist, et maa peaks kuuluma eelkõige selle harijale. Selle tõttu MRi käigus tekkinud maaomandi struktuur vastas küll ajaloolise õigluse põhimõttele, ei vastanud aga kaasaegse otstarbeka ja efektiivse põllumajandustootmise vajadustele.

7. Mitmete tegurite koosmõjus osutus alates aastatest 1996–1997 võimalikuks asuda põllumajandustootjate maaprobleeme sisuliselt lahendama. Võrreldes esialgse ideoloogiaga on MRS kõige suuremad muudatused (üldse kokku 43 muudatust) läbi teinud põllumajanduslike maade kasutamise ja omandamise võimaluste avardumise suunas põhimõttel, et maa peab kuuluma eelkõige selle harijale.

8. Palju ongi diskuteeritud selle üle ning otsitud ja nähtud ka PMRi süüd selles, et palju maid langes põllumajanduslikust tootmisest välja 1990. aastatel ja tootmismahud vähenesid drastiliselt – kas see oli tingitud PMRist, MRist, pankade suhtumisest, valitsuse vabaturumajanduse poliitikast või veel millestki muust või nende kõikide koosmõjust. Ei tohi unustada ka samal ajal toimunud nõukogude rubla inflatsiooni ja seejärel üleminekut Eesti kroonile.

Isiklikult olen seisukohal, et põllumajandustootmise järsu languse tendentsil oli kõige vähem pistmist PMRiga. PMRi käigus loodud eraettevõtlus ja eraomand isenesest ei saanud olla languse põhjuseks, küll aga tingimused, millesse põllumajandustootjad sattusid, sealhulgas ka maaomandi ja -kasutuse aspektist.

9. Alati on huvi pakkunud teema, kuipalju keegi võitis või kaotas reformidest, kuidas ajaloolise õigluse põhimõtteid järgiti ja kas uue ülekohtu vältimist suudeti ära hoida. Nendes küsimustes ei ole samuti ühest ega lõpliku tõe.

10. Kokkuvõtteks on selge, et PMR ja MR täitsid oma eesmärgi selles osas, et põllumajanduslike tootmisvarade ja maade osas on üle mindud eraomandile ja sellele baseeruvatele majandussuhetele.

Tõsist tunnustust väärivad need põllumehed, kes ümberkorralduste pöörises suutsid tootmise säilitada ja hiljem arendada edasi juba uues kvaliteedis.

Ametlikud andmed näitavad, et küllalt lühikese ajaga on majanduslik paratamatus oma töö teinud ning maaomand ja maakasutus on koondunud suuremate (efektiivsemate) tootmisüksuste kätte nii nagu ka mujal maailmas.

MAAELU EDENDAMISE SIHTASUTUSE TEGEVUSED ETTEVÕTLUSE JA ELUKESKKONNA TOETAMISEL

Raul Rosenberg

Maaelu Edendamise Sihtasutus

1. Eesti Vabariigi taasiseseisvumise protsessis alustati reforme, mille üldiseks eesmärgiks olid omandisuhted ümber korraldada riiklikult omandilt eraomandile ja heastada varem omandiõiguse rikkumisega tehtud ülekohus. Selleks võeti vastu rida seadusi: taluseadus (06.12.1989), rendiseadus (26.12.1990), omandireformi seadus (13.06.1991), maareformi seadus (17.10.1991), põllumajandusreformi seadus (11.03.1992), ebaseaduslikult võõrandatud vara väärtuse hindamise ja kompenseerimise seadus (19.05.1993) jne. Riigi ja majanduse iseseisvumist kinnistas ka rahareform – üleminek Eesti kroonile (20.06.1992).

2. Põllumajandusreformi eesmärgid olid ühismajandite reorganiseerimine ja erastamine ning põllumajanduse üleminek eraomandusel põhinevale tootmisele. Reformi tulemusena kadusid kolhoosid (154) ja sovhoosid (165), tekkisid talud, ühistud, osaühingud ja aktsiaseltsid, muutus maakasutus ja tööhõive. Üleminekuajaks oli põllumajandusele raske, konkureerida tuli odava importtoodanguga, ettevõtted vajasisid uusi seadmeid ja masinaid, puudu oli nii käibe- kui investeerimiskapitalist.

3. 18.03.1993 võttis riigikogu vastu Tagastamatu riikliku välisabina saadavate ja riiklike välislaenude eest ostetavate põllumajandussaaduste ja põllumajanduses kasutatavate ressursside müügist laekuva raha põllumajanduse krediteerimiseks suunamise seaduse, millega otsustati laekuv raha suunata maaelu krediteerimiseks. Seadus jõustus 12.04.1993.

Eesti Vabariigi Valitsuse määrusega 19. juulist 1993 nr 230 otsustati moodustada Põllumajanduse ja Maaelu Krediteerimise Fond ning kinnitada selle põhikiri. Määrusele on alla kirjutanud peaminister M. Laar, põllumajandusminister J. Leetsar ja riigisekretär Ü. Kaevats. Fond hakkas tegutsema Rahandusministeeriumi valitsemis-

alas, vahendid otsustati suunata põllumajandussaaduste tootjate, töötajate ning põllumajanduse teenindajate ja maapiirkondade ettevõtluse lühiajaliseks ja pikaajaliseks krediteerimiseks. Fondi põhikapital asutamisel oli 8 015 909,52 eurot (125 421 730 Eesti krooni). Hiljem on fondi põhikapitali mitmel korral täiendatud, viimati 1998. a. Fondi haldas Rahandusministeerium kuni 2.10.1997.

4. Põllumajanduse ja Maaelu Krediteerimise Fondi õigusjärglane Maaelu Edendamise Sihtasutus on isemajandav organisatsioon, kes katab oma kulud finantstulude ja tagamistasude arvelt. Laenu ja tagatiskahjude katteks sihtasutus riigieelarvest raha ei saa. Seisuga 31.12.2011 oli sihtkapital 33 210 000 eurot, omakapital 36 620 000 eurot. Alates 1997. a on krediidi ja finantseerimisasutused sihtasutuse tagatiste kaasabil sõlminud 2 244 laenulepingut summas 271 842 291,34 eurot. Tagatiste summa moodustas 148 390 412,80 eurot ehk 54,5% laenatud vahendite mahust. Lisaks tagatistele on sihtkapitali kasutatud ka laenamiseks krediidi- ja finantseerimisasutustele, hoiu-laenuühistutele, mittetulundusühistutele ning ettevõtjatele. Väljastatud laenude kogusumma seisuga 31.12.2011 oli 211 384 000 eurot.

5. Sihtasutust on rakendatud ka erinevate toetuste maksmiseks. Enne PRIA moodustamist täitis sihtasutus makseagentuuri rolli investeerimistoetuste maksmisel (kapitali ja intressitoetus). 1996–2011 on makstud põllumajandustootjatele kapitali- ja intressitoetust, mittetulundusühingutele teavitustoetust, kutseõppeasutuses maamajanduserialadel õppijatele õppetootust ning ühekordseid erakorralisi toetusi, näiteks 2005. a toetati sihtasutuse omatulude arvelt jaanuaritormis kannatanud ettevõtjaid summas 585 000 eurot. 2001. a toetati riigi vahenditega kahe tuhande arvuti soetamist maaettevõtjatele. Aastatel 2007–2008 tegeles sihtasutus Biomassi ja bioenergia arengukava elluviimisega. Biomassi ja bioenergia kasutamine Eestis on üks võimalusi, mille kaudu saab maal säilitada ja luua töökohti.

Kokku on seisuga 31.12.2011 antud toetusi 23 139 198 eurot, millest 4 200 000 eurot oli sihtasutuse omatulude ja 18 970 000 eurot riigieelarveliste vahendite arvelt.

6. Eesti põllu- ja maamajanduse nõuandeteenistuse koordineerimisega tegeleb sihtasutus aastast 2010. Koordineerimist rahastatakse riigieelarvest ja eesmärk on tunnustatud nõuandekeskuste, konsulentide, põllumajandustootjate, teadusasutuste ja Põllumajandusministeeriumi vahelise koostööna süsteemi arendamine ning nõuande kättesaadavuse ja kvaliteedi parandamine.

7. Aastast 2014 on sihtasutusel kavas kasutada omakapitali kõrval ka ELi struktuurfondide vahendeid, et rakendada täiendavaid finantskorraldusmeetmeid ettevõtluse toetamisel. Finantskorraldusmeetmed kujutavad endast tagasimakstavaid

toetusi, laene, tagatise ja investeringuid ettevõtete omakapitali. Meetmeid saab rakendada selleks otstarbeks loodud sihtotstarbeliste haldusfondide kaudu. Siiani on sihtasutus rakendanud selleks tegevuseks omavahendeid, kuid plaanib 2012. a asutada Euroopa Liidu Kalandusfondi vahendite baasil Kalanduse sihtfondi, kust hakatakse andma laene vesiviljelusega tegelevatele ettevõtjatele. Eesmärk on samasuguste sihtfondide loomine ka teiste ettevõtlusvaldkondade toetamiseks. Sihtasutus on vastavad ettepanekud teinud uue, 2014. a jõustuva maaelu arengukava ja kalanduse arengukava koostamise juures.

MAAREFORMIST EESTIS LÄBI AEGADE

Prof Tiit Rosenberg

Tartu Ülikool

Maakasutus- ja omandisuhteid on Eestis viimaste sajandite vältel reformide teel ümber korraldatud kuuel korral: 18.–19. saj vahetusel, 19. saj keskpaiku, 1919. a järel, 1940–1945, 1949–1952 ja 1989. a järel.

1. **Esmalt viidi** feodaalsed tinglikul maavaldusel ja üldlevinud tavaõigusel rajanevad **maasuhted uusaegsele eraomanduslikule alusele** kahe aktiga: Katariina II aadli armukirjaga 1783 ja Eesti- ja Liivimaa 1816. ja 1819. aasta talurahvaseadustega.

2. 1849. ja 1856. a Liivi- ja Eestimaa talurahvaseaduste kohaselt hakkas **mõisnike suurmaaomandi kõrvale tekkima talupoeglik väikemaaomand, mis tuli mõisnikelt välja osta**. Põllumajanduse professionaliseerumise käigus kujunesid välja mõisnikest suurpõllumehed ja taluperemeestest väikepõllumehed.

3. Enne Eesti Vabariigi loomist **hõlmas suurmaaomand** tuhatkonna era-, riigi-, linna- ja kirikumõisaga **58% kogu maast, sh 85% metsadest ja 40% põllumajandusmaast**. Sellel maal asus ka u 23 700 veel päriseks ostmata renditalu ja tuhandeid vabadikukohti. Umbes 42% kogu maast, sh 60% põllumajandusmaast, kuulus 51 640 talunikule-pärisperemehele, kellest paljude õlul lasus aga veel suur ostuvõlakoorem.

Sel ajal elas maal u 80% Eesti rahvastikust, kellest ligi 70% oli hõivatud põllumajanduses ja sellega seotud majandusharudes. Neist omas või kasutas rendi alusel maad vaid u 60 %. Maatöölised, ligi pool neist taludes ja teine osa mõisates, moodustasid maatarahva, kes ihaldasid samuti oma maalapikest.

4. **Sotsiaalselt ja poliitiliselt hädavajaliku, kuid majanduslikult vähe põhjendatud 1919. a maareformiga püüdis Eesti Vabariik lahendada 20. saj algul teravnenud maaküsimust, võõrandades minimaalse hüvituse eest suurmaaomandi ja viies miinimumini suurmajapidamise osatähtsuse. Riiklikes huvides eirati eraomandi puutumatus põhimõtet**.

Kui jätta kõrvale käsitöölise- ja eluasemekohad (peamiselt alevikes), siis tekkis

maareformi tulemusena laias laastus juurde üle 40 000 peremehe ning üle 20 000 rendiperemehe said järk-järgult omanikuks. Popsiseadusega sai omanikuks 10 000 väikerentnikku. Ehkki linnade ja tööstuse arenguga vähenes agraarsektori osatähtsus Eesti majanduses, jäi eestlane eeskätt maarahvaks iseseisvusaja lõpuni, mil põllumajandusest, metsandusest ja kalandusest sai oma peatoiduse 55% rahvastikust.

Rahuldades küll olulise osa rahva maanälga ja ajaloolist õiglustunnet, sündis maa-reformiga ometi ka uusi kitsaskohti, millest olulisim oli suure hulga majanduslikult ebaratsionaalsete kääbustalundite teke, mis ei suutnud nende asukatele tagada täielikku tööhõivet ja rahuldavat elatustaset. Samal ajal nappis suurталudes töökäsi.

5. Esimene nõukogude maareform, mida alustati 1940 ja jätkati 1944, sundvõõrandas ilma hüvitusega kogu maa, kaotas maa eraomanduse ja jagas maa ümber.

Ümberjaotamisel 1941 tehti äralõikeid taludest, mille suurus ületas 30 ha piiri. Kokku võeti 41 400 maaomanikult ära üle 742 000 ha maad, mis jagati uusmaasaajatele ja väiketalunikele. Maa ümberjagamine tähendas varasemate tugevate talundite tootmispotentsiaali järsku nõrgendamist ning massilist ebarentaablite ja elujõuetute väikemajandite loomist – seega ka eelmise maareformi ebakülgede võimendamist. Maa äravõtmine puudutas ca 130 000 inimest ehk umbes 1/4 talurahvast, kelle kalli hinna ja raske tööga haritud maa sai lagastatud. Nõukogude maareformi lõpuks 1947 oli ENSV territooriumil ligikaudu 136 000 talumajapidamist. Sellest moodustasid 1/3 uusmaa- ja juurdelõigete saajad, 1/3 maareformiga vähendatud talud ja 1/3 reformist puutumata jäänud majapidamised – nn riiklik reserv.

Maareform halvendas maal nii sotsiaalseid kui majanduslikke olusid, samuti inimestevahelisi suhteid.

6. Kõik eelnev oli ettevalmistuseks järgmisele – sunniviisilisele kolhoseerimisreformile, milleks jätkati talurahva laostamist ülejõu käiva maksukoorma ja repressiivse hirmutamispoliitikaga, et sillutada teed suurte ühismajandite loomisele.

Põllumajanduse sundkollektiviseerimise käigus 1949–1952 ühistati praktiliselt kõik talud. Selle tulemuseks oli maaelu allakäik, mis jätkus kuni 1950. aastate lõpuni, mil haritav põllumaa oli võrreldes 1939. aastaga märkimisväärselt kahanenud ja põllumajanduslik kogutoodang moodustas vaid 3/4 sõjaeelsest tasemest, mis ei võimaldanud katta isegi kohalikke vajadusi.

Tänu ajastukohasele põllumajanduse industrialiseerimisele ja materiaalse huvitavuse põhimõtte osalisele rakendamisele hakkas põllumajandus siiski tasapisi kosuma ja 1960. aastate keskpaigaks saavutati kogutoodangu osas sõjaeelne tase. Olulist osa seejuures etendasid kolhoosiperede abimajapidamised – nn õueaiamaa koos looma-

pidamisvõimalusega. Põllumajanduslikud suurmajandid (1970. a 790 000 ha kolhoosi- ja 576 000 ha sovhoosipõlde), mis üldisel stagnatsioonitaustal elasid sisseveetava sööda baasil edenenud liha- ja piimatootmise arvel üle õitseaga, varustasid oma toodanguga esijoonel Venemaad, kuhu läks üle poole toodangust. Samal ajal kiratsesid kohalikud poeletid.

7. 1980. aastate lõpuks oli Eesti arengupotentsiaali pärssiv direktiivne käsumajandus oma arenguvõimalused ammendanud. NL majanduse jätkuv allakäik viis nõukoguliku süsteemi kokkuvarisemiseni, mis avas aga Eestile võimaluse majanduse ratsionaalseks ümberkorraldamiseks. Uus maaelu- ja põllumajandusreform Eestis sündis juba Eesti poliitilise taasiseseisvumise pinnalt. **Kooskõlas poliitilise restitutsiooniga teostati järsk kannapööre ka majanduses – sotsialistlikust käsumajandusest hüpati kapitalistlikku kasumajandusse. Asuti lammutama suurmajandeid, taastama maaeraomandust ja talumajapidamisi ning elustama väiketootmist.**

Küsimus on, kui võrd otstarbekalt kõike seda suudeti teha. Aeg sellest pöördest kokkuvõtete ja järelduste tegemiseks on ilmselt küps.

PÕLLUMAJANDUSTOOTJAD JA PÕLLUMAJANDUSREFORM

Juhan Särghava

Eesti Põllumeeste Keskliidu president

Iga ühiskonnakorra muutus on toonud kaasa pöördelisi muutusi ja tagasilööke põllumajanduses. Ühine on see, et iga reform on alguses tühjaks söönud sahvrid, alles seejärel asunud tasahaaval tegelema uue elukorraldusega maaelus. Uus stabiliseerumine ja kohanemine võtab reeglina aega keskmiselt 20 ja + aastat.

Läbi aegade on olnud ka nii, et suuremad ja edukamad põllumajanduslikud majapidamised on revolutsiooni läbiviijatele pakkunud elavamat kirge muutuste kujundamisel. Mõisad taludeks, talud kolhoosideks, kolhoosid taludeks. Peale suuri muutusi tekib uskumatult suur hulk seadustamata ja reguleerimata elukorralduslikke tühermaid, mille sobitamine uude ühiskonnakorraldusse võtab aastaid aega. Süüdlaste otsimine ja süütute arvustamine on protsessi paratamatu osa. Meil on vastandatud suuremaid põllumajanduslikke majapidamisi väiksematele, just nagu suuremate olemasolu segaks väiksemate eluõigust. Tegelikult impordime netomahus ca 30% toiduaineid. Ühine ülesanne nii väikestele kui suurtele on oma turg 100% ligidaselt ära täita. Täna seisuga on kõiki põllumehi tarvis – väikesi ja suuri, kel oleks oskusi ja võimekust tuua turule toidupoolist. Polegi nii tähtis, kas toodetakse siseturule või ekspordiks. Peaasi, et sisse toodava toidumahu peale kulutatav rahvusliku raha hulk oleks tasakaalus eksporditavaga. Mahuline toidusõltumatus on meie iseseisvuse vältimatu osa.

Teisisõnu – maad on, turgu on. Vaja on elavdada põllumajandusliku tootmise võimekust kapseldumata, kitsendusi loomata ettevõtluse vormile või suurusele. Eesti Põllumeeste Keskliit asutati aastal 1990 algse nimega Eesti Põllumajandustootjate Keskliit. Keskliidu ülesandeks oli suuremate tootmisüksuste majandushuvide kaitsmine, omandisuhete sisseseadmine uue, noore Eesti Vabariigi kujunemisel. Täna peamine ülesanne on üheskoos Talupidajate Keskliiduga teiste Eurooliidu riikidega võrdsete konkurentsitingimuste saavutamise.

TALUD JA PÕLLUMAJANDUSREFORM: ALGUS, ARENG JA HETKESEIS

Eestimaa Talupidajate Keskliit

1. Põllumajandusreformi seadus ei täitnud oma peamist eesmärki – minna üle valdavalt talumajapidamistele.

2. Põllumajandusreformiseadus andis võimaluse ja hilisem rakendatud põllumajanduspoliitika toetas eelkõige reformi käigus moodustatud põllumajandusettevõtete arengut.

3. Reformi käigus toimunud varade jaotus polnud talude suhtes õiglane.

4. Reformi käigus ülesvõetud idee reformida Eesti põllumajandus ühistuliseks ei realiseerunud, sest tänaseks valdavalt ettevõtete osakud on koondunud suhteliselt kitsa omanikerühma kätte, sh mitmed ettevõtted on müüdnud edasi välisomanikele ja see protsess jätkub.

5. Põllumajandusreformi reaalsed tulemused sõltusid sellest, milliseks osutusid reformikomisjonid ja nende isikulised koosseisud.

6. Esineb ka positiivseid näiteid põllumajandusreformist, kuid need näited ei moodusta enamust.

KOLHOOSIKORRAST TURUMAJANDUSSE

Mati Tamm

Majanduskandidaat, Põllumajandusreformi keskkomisjoni liige

*Peipsiääre sibulakasvaja,
vanausulise vanamehe unistus:
„Kui saaks kahte head asja
korruga – Pätsu valitsust ja
Peterburi turgu!“
Rahvaluule*

Eesti maarahvas elas NLi doteeritud põllumajanduses suhteliselt hästi. Toodang suurenes, kuid sisendite kulu kasvas kiiremini. Ehitati palju, kuid masinapark keskmiselt vananes. Hinnad võimaldasid kolme lehmaga ära elada ja kuue lehmaga talu paistis juba jõukust võimaldavat. Majandite juhid unistasid konkurentsist ja tööpuudusest, mis majandust korrastaksid.

1990. a **põllumajanduse sisendite hind oli üks miljard USA dollarit, aga kaubatoodangu hind oli sellest vaid pool**, mis ennustas enamikule majanditele pankrotte (Põllumajandusministeeriumis koostatud hinnang 1991).

Eesti taasiseseisvumine tõi kaasa turumajanduse ja Vene turu sulgumise põllumajandusele, millega kadus turust pool ja teisest poolest, siseturust, võttis import veel poole.

Osa poliitikutest tahtis taastada talusid, kuid majandites oli kümne endise talu kohta üks traktor. Teised rääkisid, et tehke talusid, kuid ärge kolhoose ja sovhoose lõhkuge. Poliitiline otsus teha maareform restitutsiooni alusel tähendas majandite maakasutuse õiguse lõppemist. Seda, et turumajanduses nii väiketalud kui kolhoosid ja sovhoosid enamasti pankrotti lähevad, ei arutanud kumbki pool.

Põllumajandusreformi seadusse kirjutatud idee oli, et majandite tootmisüksuste **tervikvaradega asutatavad ettevõtted või suurtalud** suudavad karmides majandusoludes kiiremini kohaneda ja jätkavad tootmist, mis tagab rahvale toidu ja

säilitab töökohti. **Tervikvaradena erastamine oli Eesti põllumajandusreformi eripära.**

Juriidiliselt lähtuti sellest, et kolhooside vara oli kolhoosnike ühisomand ja seadus andis vaid reeglistiku, kuidas ühisvara omanike vahel jagada ühistatud vara ning tööpanuse järgi määratud osakutega ja iga vara saaks omaniku.

Omandireformi alustega tehti otsus kolhoosid ja sovhoosid likvideerida. Täni räägitakse majandite tervikuna erastamisest müügi teel, nagu poleks seda otsust olnudki. Kes ostaks põllumajandusettevõtet, millel pole maad? Mille toodangule pole turgu? Miks ei ilmunud huvilisi, kuigi oli ju võimalus terve majandi vara (osakud) ära osta?

Reformi ajal maast kolmandiku sööti jäämist peetakse reformi tagajärjeks, ebaõnnestumiseks. **Kui turust kadus kaks kolmandikku, aga sööti jäi vaid üks kolmandik maast, siis kas see kinnitab, et reform ebaõnnestus?** Kas hoonete varemed pole tõend, mis oli nende tegelik väärtus? Kas see, et reform ei tekitanud massiliselt väike-talusid, on pigem hea või halb?

Põllumajandusreformi tegid kohalikud liidrid.

PÕLLUMAJANDUSE TRENDID JA HETKESEIS 2010. AASTA PÕLLUMAJANDUSLOENDUSE ANDMETEL

Eve Valdvee

Statistikaameti 2010. aasta põllumajandusloenduse projektijuht

Põllumajandusloendused on nagu ajaloolised verstapostid, mis näitavad põllumajanduse hetkeseisu ja võimaldavad analüüsida vahepeal toimunud muutusi. Kui 1939. aasta põllumajandusloenduse andmetel oli Eestis 140 000 põllumajanduslikku majapidamist, siis kolhoosiperioodi lõpuks 1990. aastatel oli põllumajanduslikke üksusi 2800, sh oli juba loodud 2300 talu. 2001. aasta põllumajandusloendusel loendati taas ligi 56 000 majapidamist, millest 2010. aasta loenduseks oli alles vaid 19 600. Põllumajandusmaa on 1939. aasta 2,7 miljonilt hektarilt vähenenud 941 000 hektarini, olles alates 2003. aastast siiski taas tõusutrendis. Loomakasvatases on kasvamas sigade ja ka lammaste arv. Viimase kümne aasta muutusi analüüsides tasub meeles pidada, et majapidamiste arvu langus on trend kogu Euroopas, kuid Eestis toimuvad muutused kordades kiiremini. EL põllumajandusmaa püsib suhteliselt stabiilsena 170 miljoni hektari piires ning Eesti on majapidamiste arvu kiirest vähenemisest hoolimata üks üheksast EL riigist, kus põllumajandusmaa kasvab.

2010. aasta põllumajandusloenduse andmetel iseloomustab Eesti põllumajandust kahestumine – kolmveerandi riigi põllumajandustoodangust annab ligi 900 suurmajapidamist, samal ajal kui kolmveerand majapidamistest on väikesed ja annavad ainult 5% põllumajandustoodangust. Väikesed ja suured majapidamised erinevad omavahel nii tootmise kui ka tööjõu struktuurilt. Kahestumisest hoolimata ei või unustada keskmisi majapidamisi, kes näiteks Soomes on põhitootjad.

EESTI MAAELU JA PÕLLUMAJANDUSE ARENG VIIMASEL 20 AASTAL. KUIDAS EDASI?

Rando Värnik

Eesti Maaülikool professor

Iga piirkonna areng sõltub selle inimkapitali kvantiteedist ja kvaliteedist. Rahvaarvu kahanemine ja vananemine on jätkuvalt üks kriitilisemaid probleeme Eesti jaoks. Eesti maapiirkonnad võistlevad elukohana mitte ainult Eesti linnadega, vaid kogu Euroopaga, seega jätkusuutlikuks arenguks on vaja atraktiivse elukeskkonna pakumise kõrval ka majanduslikke ja sotsiaalseid teenuseid, mis suudaksid konkureerida välismaal pakutavate võimalustega.

Traditsiooniliselt seostatakse Maaelu põllumajandusega. Põllumajanduse tähtsus tööandjana on vähenenud, kuid ta on tähtis geostrateegilise valdkonnana, riigi seisukohalt ka ekspordi allikana. Lisaks toidu tootmisele rõhutatakse üha enam arengut iseloomustavate tegurite juures põllumajanduse rolli avalike hüviste pakkujana. Seega on küsimus maakasutuses laiemas tähenduses.

Eesti põllumajandus on viimase 20 aasta jooksul läbinud nii kiire languse (1990–2001) kui ka suhteliselt kiire kasvu ajajärgu (2002–2008). Eestile on iseloomulik duaalne põllumajandustootjate struktuur, kus suhteliselt suur hulk väiketootjaid kasutab suhteliselt väikest osa põllumajandusmaast ning suhteliselt väike arv suuremaid tootjaid kasutab enamikku põllumajandusmaast. Sellega kaasnevad raskused erineva suurusega tootjate vahelise koostöö arendamisel. Seega tuleks kaaluda suuremate ja väiksemate tootjate jaoks erinevate poliitikate ellukutsumist.

Tõenäoliselt ei suuda väiksemad majapidamised konkureerida suurtootjatega teraviljade, õlikultuuride ja piima masstootmises. Seega tuleb väiksematel põllumajandustootjatel leida valdkonnad, kus neil on suurtootjatega võrreldes eeliseid, näiteks puu- ja köögiviljakasvatus, puukoolid, maitsetaimede kasvatamine jne. Väiketootjad peaksid enam arendama ühistegevust, et pakutavad kaubakogused huvitaksid ka jaemüügikette.

Põllumajandussektori reorganiseerimise järel vähenes tunduvalt põllumajandustootjate investeerimisvõime ning 1990. aastatel tekkis põllumajandussektoris suur investeringute puudujääk. Pärast ELiga liitumist toimus aga investeerimisbuum põllumajandussektoris investeringutoetuste toel ning laenude ja liisingute abil. Kuna põllumajandussaaduste hindade volatiilsus on tõusnud, on kasvanud risk, et hindade madalseisu ajal ei suuda ettevõtted oma kohustusi täita. Investeeringud on kindlasti ka edaspidi Eesti põllumajanduse konkurentsivõime tõstmiseks olulised. Silmas tuleks aga pidada seda, et ei võetaks liigseid kohustusi ning et investeringutega kaasneks tootlikkuse kasv.

Eesti on piima, elusloomi, teravilja ning õliseemneid ekspordiv riik. Eesti majandusarengu seisukohast on kasulikum, kui Eestis toodetud tooraine väärindatakse Eestis.

Üheks oluliseks Eesti põllumajandussektori ees seisvaks väljakutseks on nn põlvkonnaprobleem. Paljud tootjad on jõudnud ikka, kus nad sooviksid lähidekaadil oma tootmisüksuse üle anda. Arvestades Eesti põllumajandusele iseloomulikku maakasutuse struktuuri, on küsimus, kes on ülevõtjaks. Kas loobujate arvelt suudavad oma ettevõtteid kasvatada väiksemad ja keskmise suurusega tootjad või liigub see maa suurtootjate kasutusse? Eelistatavam võiks olla ebavõrdsuse vähenemine, sest see aitaks kaasa sektoriüleste arengueesmärkide kokkuleppimises ning koostöö tegemises.

PÕLLUMAJANDUSREFORMI MATERJALID EESTI PÕLLUMAJANDUSMUUSEUMIS

Lembit Karu

Koguhoidja-teadur

Eesti Põllumajandusmuuseumi kogudes leidub 1992. a põllumajandusreformi kohta tähelepanuväärseid materjale. Nimetagem Eesti NSV taluseaduse projekti, mitmeid seadusvariante, maaelu ja põllumajanduse arendamise kontseptsiooni aastatel 1992–1994, põllumajandusreformi lõpetamise materjale EPA Ülenurme õppe- ja katsemajandis. Leidub ka kolhoosi kroonika (9. Mai kolhoos Paide rajoonis), üksikuid mälestusi, lepinguid, muid dokumente. Põllumajandusreform leiab kajastamist ka muuseumis säilitatavates ajalehtedes-ajakirjades ning raamatutes. Kogude hõlmavuse seisukohalt sellest aga ei piisa. Tühikute täitmiseks korraldas Eesti Põllumajandusmuuseum 2011. aastal kogumisaktsiooni, kus paluti saada mälestusi ja kogemusi seoses põllumajandusreformiga, aasta lõpus algatati majandite reformilugude kogumine (projektijuht Mati Tamm).

Viimase aasta jooksul on materjale juurde tulnud erinevatest Eesti piirkondadest.

Sia kuuluvad juhendid, seadused, reformikavad, koosolekute protokollid, kirjavahetus, uurimistööd, mälestused, fotod ning helisalvestised. Kaalukamad on Mati Tammelt laekunud omandireformi seaduseelnõud, põllumajandussaadustega jm seotud dokumendid, mitmete sovhooside ja kolhooside reformikavad, ühistuid, eluolu ja probleeme käsitlev artikkel. Reformihaldurite tööd avavaid materjale on saatnud Uno Feldschmidt, Põllumajandusministeeriumis tehtud kokkuvõtteid loovutas muuseumile Helje Veer. Oma tööga seotud mälestusi on avaldanud Jaan Pool, kes oli maakorraldaja Sangaste vallas. Silvi Resikult Rapla maakonnast on peale kirjutise Teenuse kolhoosis toimunud muutustest olemas veel reformikava, reformikomisjonis koosoleku protokoll, väljalõiked ajalehtedest. Samas majandis töötanud Vello Luhtaru mälestused annavad väärtuslikku lisa ka Sipa põllumajandusühistu käekäigu kohta. Materjale põllumajandusreformi kohta Pärsti kolhoosis on kogunud Heino

Laiapea, kes oli selles majandis aastatel 1989–1992 peaaegronoom. Ta on kasutanud reformikomisjoni protokolliraamatut ja reformidokumente Ajalooarhiivist, lisaks fotosid. Mare Järveotsalt pärinevad Rõngu sovhoosi põllumajandusreformi läbiviimist kajastavad dokumendid, artiklid Rõngu Talunike Ühistu tegevuse ja talumajanduse kohta laiemalt ning fotosid. Põhjalikult on oma mälestusi kirja pannud ning lisanud dokumente ja fotosid Tavi Nirk Harjumaalt. Põllumajandusreformi kulgu Rõngu valla Elva sovhoosis on kirjeldanud Kalev Jago. Isiklike mälestusi on kirja pannud ning Pirita Lillekasvatussovhoosis toimunu kohta käivaid materjale ja väljavõtteid artiklitest kogunud Eliko Roots. Oma mälestusi on kirjutanud Elli Kuum ja Tiiu Belimova, majandite reformilugude kirjutamisega on algust teinud Jaanus Männik, Eino Kirs ja Ülo Laanemets. Evi Pärn on kirjapandule lisanud mõned dokumendid. Vormsi kohta on kirjutanud Ingvar Wahlberg Rootsist, Kihnus toimunud sündmustest Eduard. Tänuväärset teavet andsid intervjuudes Vello Brett, Igor Bussovt, Kalju Kruus, Reet Laidoner ja Andres Tamm Nõo vallast, Mare Järveots Rõngu vallast, Toomas Tobreluts Põlva vallast, Toomas Paur Tõrvandist, Jüri Evel ja Marine Vanna Järva-Jaanist. Täname kõiki mälestuste talletajaid.

Kuigi kogujad on teinud tänuväärset tööd ning suur hulk meie lähiajalooost on muuseumi kogudesse jõudnud, jätkab Eesti Põllumajandusmuuseum põllumajandusreformi puudutava ainese kogumist ka 2012. aastal.

EESTI PÕLLUMAJANDUSMUUSEUM KOGUB MAJANDITE PÕLLUMAJANDUSREFORMI LUGUSID

Sel aastal täitub 20 aastat maaelus suurte muutustega seotud põllumajandusreformi aluste seaduse vastuvõtmisest, millest lähtuvalt toimus oluline pööre maaelus. Eesti Põllumajandusmuuseum kogub sellega seoses ühismajandite reformilugusid. Me arvame, et on oluline talletada reformis osalenute mälestusi enne, kui need ununevad ja praeguseks on möödunud piisavalt aega, et reformile saaks rahulikult tagasi vaadata. Muuseum eeldab, et see kroonika kirjutatakse vabatahtliku tööna, soovist jäädvustada oma kodukandi ajaloos üht murrangulist perioodi. Oleks hea, kui kroonik on ise osalenud majandi reformis. Kindlasti ei peaks ta tuginema ainult oma mälule, mitmekülgse ülevaate saamiseks tuleks koguda ka teiste kogukonna liikmete mälestusi. Kõige parem, kui tekiks toimkond, kes reformi kroonika kirjutajat toetab. Mälestusi võib täiendada fotode, dokumentide või muu lisamaterjaliga, mille vormistamisjuhiseid saab muuseumitöötajalt. Kui soovite, saate lisad tagasi pärast muuseumis kopeerimist; tavalised valguskoopiad kahjuks muuseumile ei sobi.

Ühismajandite reformi lugu kirjutatakse uudses Google „pilve” keskkonnas nii, et kõik, kes soovivad, saavad seda internetis lugeda ja kirjutamises kaasa lüüa, lisada võib ka avaldatud tekste (ka veel poolikuid), pilte ja dokumente. Muuseumi poolt juhendab majandite reformikroonikuid projektijuht.

Ühismajandite lugusid võib ka paberile kirja panna. Reformilood palume toimetada Eesti Põllumajandusmuuseumisse, Pargi 4, Ülenurme 61714, Tartu maakond või saata Ell Vahtramäe e-postile ell.vahtramae@epm.

Kogutud materjal säilitatakse Eesti Põllumajandusmuuseumis.

Teie küsimustele vastavad Ell Vahtramäe telefonil 7383 3821, ell.vahtramae@epm või Merli Sild telefonil 738 3812, merli.sild@epm.ee.

EESTI PÕLLUMAJANDUSMUUSEUM KOGUB MÄLESTUSI JA KOGEMUSI SEOSSES PÕLLUMAJANDUSREFORMIGA

1989. aastal vastu võetud taluseadusega pandi alus esimestele õiguslikul alusel loodud taludele. 1991. a maareformiseadusega tagastati maa õigusjärgsetele omanikele ja võimaldati maad erastada piirkondliku ostueesõigusega või ka üldistel alustel. Järgmisel, 1992. aastal võeti vastu põllumajandusreformi seadus, millega pandi alus endiste kollektiiv- ja riigimajandite likvideerimisele, nende vara ja maa baasil uute talude ja põllumajandusettevõtete loomisele.

Eesti Põllumajandusmuuseum soovib teada saada, mis toimus seoses põllumajandusreformiga igas Eestimaa paigas. Osa majandeist suutis oma tegevuse turumajanduse nõudmistele vastavalt ümber korraldada ja on praegugi elujõulised, teised aga mitte; osa talunikest rajas jätkusuutliku tootmis- või turismitalu, teised ei tooda enam endagi tarbeks; mõnel pool on ka maal küllaga töökohti, teisel jälle elu kiratseb. Kuidas ja miks see nii läks?

Kutsume Teid meenutama, mida arvasite põllumajandusreformist, kuidas see toimus ja kuidas mõjutas see Teie elu. Meenutuste kirjapanekul ei ole tarvis karta, kui isiklikud seisukohad ja mälestused ei lange kokku nn ametlike käsitlustega. Mälestusi võib täiendada fotode, dokumentide või muu lisamaterjaliga, mille vormistamisjuhiseid saab muuseumitöötajalt. Kui soovite, saate lisad tagasi pärast muuseumis kopeerimist; tavalised valguskoopiad kahjuks muuseumile ei sobi.

Kogutud materjal säilitatakse Eesti Põllumajandusmuuseumis. Et huvilistel sellest materjalist kasu oleks, palume tööde alla märkida oma nime, sünniaasta ja kontaktandmed.

Mälestused palume saata või tuua **21. detsembriks 2012** Eesti Põllumajandusmuuseumisse, Pargi 4, Ülenurme 61714, Tartu maakond.

Täiendavat infot saab

Ell Vahtramäelt telefonil 738 3821 või e-postiga aadressil ell.vahtramae@epm.ee ja
Anne Grišanilt telefonil 738 3818 või e-postiga aadressil anne.grišan@epm.ee.

Suunavad küsimused

Käesolevad küsimused on mõeldud eelkõige abistamiseks põllumajandusreformiga seotud isiklike mälestuste ja kogemuste kirjapanekul. Ei maksa muretseda, kui mõne küsimuse kohta teavet napib – selle osa võib rahumeeli vahele jätta. Kirjutada võib sellestki, mida otseselt küsitud ei ole, kuid mida peate oluliseks seoses teemaga ja vaadeldava ajajärguga lisada. Võib kirjutada ka n.ö vabalt, ilma küsimustikus järge ajamata.

Kust saite teavet majandusreformide (omandi-, maa- ja põllumajandusreform) kohta? Kas seda oli Teie jaoks piisavalt? Millised olid teie ootused ja kartused seoses reformidega? Millised neist täitusid?

- Kuidas reformi ette valmistati? Keda ekspertidest kaasati ning kas nende soovitus- tega ka arvestati? Kas toimus avalikke arutelusid ja kui jah, siis kuidas neid läbi viidi?
- Kuidas olite endise majandiga seotud? Mis majand see oli? Mis sai majandist põllu- majandusreformi käigus? Milliseid eeliseid ja soodustusi kasutasid uued moodusta- tavad ühistud vara erastamisel? Kuidas jagati endise majandi vara (tootmishooned, masinad, seadmed jne)? Meenutage mõnda erastamise /ärastamisega seotud olu- korda.
- Milline osa majandi varast määrati Eesti Vabariigi omandisse? Mis on sellest osast (asutused, hooned, kuivendus- ja vihmatusüsteemid jne) nüüdseks saanud? Mis sai majandi võlgadest ja muudest varalistest kohustustest? Kuidas korraldati ühisma- jandi osamaksud ja aktsiad teistes organisatsioonides?
- Kuidas mõjutas põllumajandusreform talude rajamist? Millised olid erinevused varem rajatud ja põllumajandusreformi käigus loodavate talude vahel (endised ta- luomanikud, endised majanditöötajad, eelised maaressursi ja tootmisvahendite ja- gamisel jne)?
- Kuidas tagastati ühistatud vara? Mille alusel määrati ja kuidas kompenseeriti ühis- tatud vara? Milline oli asjaajamine? Milline oli majandijuhtide ja reformikomisjoni suhtumine kompensatsiooni taotlejatesse?
- Mida arvestati tööosaku kindlaksmääramisel? Kuidas oma tööosaku realiseerisite?
- Mida arvate põllumajandusreformist ja riigi tegevusest selle läbiviimisel? Kuidas on põllumajandusreformi läbiviimine sellisel kujul ennast õigustatud? Mida oleks võinud teha teisiti?

